Praksis 46 | *Sayfa:137-154.*

Sovyetler Birliği'nde Toplumsal Muhalefetin Bir Görüngüsü Olarak Samizdatlar ve Tamizdatlar

Emek Yıldırım[1]

Öz

Ekim Devrimi öncesinde devrimci Rus muhalifler tarafından yoğun bir biçimde kullanılan yeraltı yayıncılık faaliyeti, devrim sonrasındaki yıllarda değişen içeriğine rağmen, Rus siyasal kültürünün önemli bir öğesi olma özelliğini korumuştur. Çünkü, Rus politik kültürünü oluşturan ana yapının üzerine inşa edildiği zemin; bir yanda -hayli sağlam geleneksel köklere sahip- paternalist ve otoriteryan bir siyasal iktidar ile, diğer yanda her koşulda bir biçimde filizlenen direniş kültürünün biraradalığından mürekkeptir. Bu bağlam dâhilinde, Sovyet dönemi toplumsal muhalefetin varlığını ortaya koyabileceği ve sesini kitlelere iletebileceği biçimde kullandığı yeraltı yayıncılık faaliyeti olgusunun en önemli örneklerinden birisi de samizdatlar ve tamizdatlar vasatıdır. Bu nedenle de, bu çalışma ile, Rus coğrafyası için politik ve toplumsal muhalefet için mühim bir mecra olan Rus yeraltı yazının Sovyet dönemi tezahürlerinden biri olan samizdatlar ve tamizdatlar üzerinden Sovyetler Birliği'ndeki toplumsal muhalefetin varoluş koşullarının irdelenmesine çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Samizdat, Tamizdat, Ekim Devrimi, Çarlık Dönemi, SSCB, Sovyetler Birliği, toplumsal muhalefet, yeraltı yayıncılık, Rus entelijansiyası.*

Samizdats and Tamizdats as a Phenomenon of the Public Opposition in the Soviet Union

Abstract

The underground publishing, which had intensively used by the Russian opponents before the October Revolution, also preserved its feature as a significant factor of the Russian political culture, in spite of the change of its content after the revolution. Because the ground, upon which the main structure of the Russian political culture established, consists of the conjunction of; on the one hand paternalist and authoritarian political power, which owns highly solid traditional roots, while on the other hand resistance culture, which could be germinated somehow in every condition. I this sense, one of the most important instances of the underground publishing activity fact, which was used by the Soviet era social opposition to manifest its existence and transmit its voice to the masses, is the samizdats and tamizdats medium. Therefore, with this

---

1 Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, emekyildirim@gmail.com

Makale gönderim ve kabul tarihi: 20.09.2017 – 05.11.2017
https://orcid.org/0000-0002-9101-8243

work, it is aimed to examine the existence circumstances of the public opposition in the Soviet Union through samizdats and tamizdats, which were one of the Soviet times appearances of the Russian underground literature became a substantial course of the political and public opposition for the Russian geography.

Keywords: *Samizdat, Tamizdat, October Revolution, Tsarist Era, USSR, Soviet Union, public opposition, underground publishing, Russian intelligentsia.*

Критики бормочут:
— Этому вина то... да се...
а главное, что смычки мало,
в результате много пива и вина.—
Дескать, заменить бы вам богему классом,
класс влиял на вас, и было б не до драк.
Ну, а класс-то жажду заливает квасом?
Класс — он тоже выпить не дурак.
Дескать, к вам приставить бы кого из напостов —
стали б содержанием премного одаренней.
Вы бы в день писали строк по сто,
утомительно и длинно, как Доронин.
А по-моему, осуществись такая бредь,
на себя бы раньше наложили руки.
Лучше уж от водки умереть, чем от скуки!
Не откроют нам причин потери
ни петля, ни ножик перочинный.[2]

Giriş

Samizdat, esas olarak SSCB döneminde elden ele dağıtılarak yaygın bir biçimde okunan "clandestine/underground" broşürlere verilen isimdir. Tamizdat ise, samizdatın yurtdışında basılmış ve gizlice ülkeye getirilip yine elden ele dağıtıldığı versiyonudur. Temelde, samizdat (самиздат); "kendi, kendi kendine, kendi başına" anlamına gelen "sam" (сам) ile "yayınevi, basımevi, yayımcı" manasındaki "izdatel'stvo" (издательство) sözcüğünün kısaltması olan "izdat" (издат) sözcüğünün birleşiminden oluşur. Tamizdat (тамиздат) ise; "orada" anlamına gelen "tam" (там) ile "izdat" sözcüğünün birleşiminden oluşur. Her ikisinin de içerik-

2 "Homurdanıyor eleştirmenler: -Bizce, bunun asıl nedeni, şu... ya da bu... ama daha çok, kopmak toplumdan, çok fazla bira ya da şarapla kafayı çekmesi. Başka deyişle satsaydın bohemleri işçi sınıfına, diyorlar. Sınıf bilincin olsaydı, bak, bu gelmezdi başına. Oysa işçiler de kvastan sert içkilerle kafayı çekiyorlar. O sınıf da içerek güzelce sıçıyor kendi ağzına. Başka deyişle Parti'den biri denetleseydi seni, sağlansaydı böylece asıl önemi içeriğe vermen. Yazardın o zaman her gün o dizelerin yüzlercesini, uzun uzun ve sıkıcı Doronin de gördüğümüz türden. Ama bence böylesi bir deliliğin içine düşseydin, sen çok daha önce son verirdin yaşamına. Votkadan gitmek daha iyidir inan bana, böylesi sıkıntıdan boğulmaktansa. Hiçbir zaman söyleyemeyecekler nedenini bize seni yitirişimizin, [ne ilmekten ne de çakıdan]." Bkz. Mayakovskiy (1926a; 1926b).

leri oldukça geniş bir yelpazedeki konuları içermiştir. Edebiyattan müziğe, sanatsal tartışmalardan siyasi tartışmalara kadar çok çeşitli konularda basılmış samizdatlar ve tamizdatlar bulabilmek mümkündür. Tüm hepsinin ortak noktaları ise; illegal bir biçimde yazılıp, basılıp, elden ele dağıtılmış olmalarıdır. Çünkü, bu yayınları yazan, basan, dağıtan ve muhalif bir kimliğe sahip bireyler ya da gruplar, kendilerini resmi organlar üzerinden veya kamusal alanda açıkça ifade edecek mecra bulamamış ve bu yola başvurmak zorunda kalmıştır. Genel olarak bakındığında da, Rus/Sovyet yeraltı yazın kültüründe, sadece siyasi eleştirel/muhalif fikirler değil aynı zamanda bilimsel ve/veya sanatsal eleştirel/muhalif görüşler de önemli bir yer tutmuştur. Bunun yanında, hem devrim öncesi dönemde hem de devrim sonrası dönemde ortaya çıkan çok önemli fikri tartışmaların bu çeşitli yeraltı yayınlar üzerinden ilerlemesi de Rus/Sovyet entelektüel dünyasına yaptığı katkıları gözler önüne sermektedir. Lakin, Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrası ortaya çıkan amorf tarih okumaları üzerinden ele alınan Sovyet geçmişine dair yanlı analizlerin bu yayınları büyük bir coşku ile referans göstermesi de ayrı bir politik tavır içerir. Diğer bir taraftan da, ilk olarak Batı toplumlarının zihinlerine ve hafızalarına nakşedilen SSCB ve sosyalizme dair birçok imgenin ve olgunun, bu yayınların bir kısmının öne çıkarılıp bir kısmının sümenaltı edilmeleri ya da içeriklerinden bağımsız bir biçimde konu edilmeleri ile Sovyet-sonrası Rus toplumunun da belleğine benzer imgelerin ve olguların nakşedilmesine yönelik çabaların eşgüdümlü olduğu aşikârdır. Hâlbuki, bu yayınların ele alınması sırasında aslen varolan tüm görüngüleri üzerinden yapılacak bir inceleme, Sovyetler Birliği döneminde yapılagelmiş çok çeşitli fikri tartışmaları gün yüzüne çıkarması açısından değerli ve gereklidir de. Çünkü, Andrey Platonov'un (2010: 392) *Çevengur* eserinde dediği gibi, Rusya'da "insanlar birbirleri için fikir gibiler"dir. Filhakika, bu tartışmalarda ele alınan meseleler sayesinde, aslında hem tek tek bireylerin hem de kolektif biçimde tüm toplumun mevcut zihni ve fikri yapısının somut bir biçimde vücuda gelmiş hali de gözler önüne serilmektedir. Bir süredir dar alanda sıkışıp kalmış kısır tartışmalar bu mecra vasıtasıyla gündelik hayatın canlılığı içinde nefes alıp, yeşillenmiş, serpilip, büyümüştür. Tıpkı, Mephistopheles'nun Doktor Faustus'a söylediği gibi: "Kurşunidir aslında teori, oysa yemyeşildir yaşamın altın ağacı". Velakin, toplumsal muhalefetin zemini de oluşturan bu fikri tartışmalar; verdiği leziz meyvelerin yanında, diğer bir taraftan da "yaşamın altın ağacının" yabani otlar tarafından çepçevre sarılmasına da yol açmıştır. Bu sebeple de, bu çalışma ile, samizdatlar ve tamizdatlar üzerinden; eleştirel bir tavır içinde yapılan bilimsel, sanatsal, sosyo-kültürel, politik, vb. tikel tartışmaların meydana getirdiği bütünlüklü yapının tezahürü olan toplumsal muhalefetin Rus coğrafyasının hem siyasi kültürüne hem toplumsal yaşamına hem de fikri dünyasına olan etkileri ele alınmaya çalışılacaktır.

Rus Siyasal Kültüründe Muhalefet Geleneği

Rus siyasal kültürünü belirleyen iki temel hattan bahsetmek mümkündür. İlki, yüzyılların ötesinden gelen bugüne kadar farklı tezahürler altında "Otokrasi, Ortodoksi, Ulus" (Bookchin, 2011: 31) şiarı altında paternalist, patriyarkil ve otoriteryan bir siyasal iktidarın zor ve baskı ile Rus halkına hükmetmiş olmasıdır. İkinci olarak da, Rus coğrafyası dünya üzerinde belki de politik ve toplumsal muhalefet hareketlerinin özellikle son iki yüzyıldır canlılığı ile sıklıkla anılan bir yer özelliği taşımaktadır. Son iki yüzyıl, kâh bu toprakların yetiştirdiği isimlerin kuramlarının olsun kâh Rus toplumunun pratik eylemliliklerinin olsun ciddi bir etki alanına sahip olduğu aşikârdır. Ekim Devrimi'ne giden süreçte ve Sovyetler Birliği'nin üzerine kurulduğu zemini anlamak için de Rusya'da zuhur eden muhalefet hareketlerinin iyi bir biçimde tetkik edilmesi de elbette şarttır.

Rus siyasal ve toplumsal muhalefet hareketlerinin belli bir fikir etrafında ilk ortaya çıkışı 1825 yılının Aralık ayında vuku bulan Dekabrist Ayaklanması (Восстание декабристов) ile olur. Onun öncesinde, özellikle 17. yüzyıldan itibaren artan ve en ünlüleri olarak 1670 yılında Stenka Razin ile 1773 yılında Yemelyan Pugaçev'in başını çektiği birçok köylü ayaklanmaları meydana gelmiştir. Fakat hiçbiri örgütlü ve düzenli bir yapıya sahip olmadığı için Çar'lar tarafından sert bir biçimde bastırılmıştır. Oysaki Dekabrist Hareket'in yapısı hiç de öyle değildir. Fransız Devrimi'nin heyecanı, Avrupa'da öğrenim görmüş ya da Avrupa ile alakalı olan ve Rus entelijansiyasının da temellerini atacak olan Rus aristokrasisinin yeni varisleri vasıtasıyla Rusya'ya da taşınmıştır. Çarlık Rusya'sında varolan sisteme göre, "dvoryan" (дворян) sınıfı yani Rus aristokratlarının oluşturduğu bir "Dvoryan Monarşisi" vardı (Kurat, 2014: 284-284). Buna göre, ordu başta olmak üzere tüm üst-düzey bürokratik görevler asilzadelere ayrılmıştı. I. Petro ile bu monarşi hafiften kırılsa da Rus aristokrasisinin Avrupa'da eğitim görmüş çocukları Rus muhalif hareketlerinin ilk kıvılcımını yakanlar oldular. Dekabrist İsyanı'nı örgütleyen subayların ve entelektüellerin profiline bakılırsa da ağırlıklı olarak dvoryan sınıfından geldikleri ve Avrupa'daki devrimci hareketlenmelerden etkilendikleri açıktır. Hürriyet gibi, cumhuriyet gibi, meşrutiyet gibi sözcüklerin sıklıkla telaffuz edildiği San-Petersburg merkezli bu ayaklanma, Çar I. Nikolay'ın sert bir biçimde bastırması ve ayaklanmaya önayak olanları katı bir biçimde cezalandırması ile neticelenmiştir. Ve artık bu andan itibaren de Rus topraklarında; bir yanda baskıcı ve zorba bir hükümdarlık, diğer yanda yeraltına inen ve burada her şeye rağmen oldukça hareketli, canlı olacak olan muhalefet hareketlenmeleri arasındaki mücadelenin startı verilmiştir (Walicki, 2013:126-128).

Diğer bir taraftan da, Dekabrist Hareket'in sert ve kati bir biçimde bastırılmış olması ise, bu hareketin fikirlerinin, yavaş yavaş oluşagelmeye başlayan kent hayatının önemli bir figürü olan Rus entelijansiyasını etkisi altına almasını engelle(ye) medi. Özellikle Fransız Devrimi'nden zaten yeterince etkilenmiş olan Rus aydınlarının Napolyon Bonaparte'ın Rusya Seferi ve Dekabrist Ayaklanma sonrası, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin ve Mihail Yuriyeviç Lermontov gibi isimlerin de oldukça

etkili olduğu Rus entelijansiyası içinde, Rus "milleti/ulusu" veya "halkı"nın neliği üzerinden yapılan tartışmalar üzerinden -etkileri bugüne kadar ulaşan- iki ana hat ortaya çıkmıştır (Debreczeny, 1993: 48-49; Koyre, 1994: 10-12). Biri Slavofilizm/Pan-Slavizm iken, diğeri liberal Batıcılık ve/veya devrimci narodnizm/anarşizm/sosyalizm/Marksizm idir. Ve şüphesiz ki bu iki hat -dünden bugüne- çok çeşitli biçimlerde Rus siyasal kültürünün hem iktidar yapılanmasının inşasında hem de muhalefet dinamiklerinin ortaya çıkmasında önemli bir zemin oluşturmuştur.

Devrimci muhalefet hareketlerinden ilki ise; başta Aleksandr İvanoviç Herzen'in ve sonrasında da Nikolay Gavriloviç Çernişevskiy'nin fikirlerinden etkilenen üniversite öğrencileri ile genç aydınların "halka dönme/gitme" şiarıyla ortaya çıkan narodnizm[3] yani "halkçılık" hareketidir. Bu hareketin çıkış noktalarında bir diğeri de, geleneksel komüniteryan Rus köy cemaati sistemi olan *mir* (мир) ya da *obşina* (община)[4] idir. Rus entelijansiyası ve eğitimli Rus gençliği tarafından; tüm kararların, üretimin ve tüketimin ortaklaşa yapıldığı bu geleneksel köy komünü sisteminin varlığı ve önemi, Batı'da ortaya çıkan anarşist ve sosyalist fikriyatların etkisi ile daha da çok anlaşıldı. Diğer yandan, narodnik (народоволец/народник) hareketin ağırlıklı olarak yaptığı kır/köy vurgusu ile bariz komüniteryan yanı nedeniyle daha Rus anarşizmine yakın durmaları ise Rus Marksistleri ile aralarında aşılmaz tartışmalara ve çelişmelere de sebep olmuştur. Yine de, buna rağmen, Karl Marx, Rus *mir*lerinin/*obşina*larının önemini fark etmiş[5] ve Rusya için gelecekte oynayabilecekleri işlevsel role atıfta bulunmuştur (Bookchin, 2011: 61). Fakat Marx'ın ve Friedrich Engels'in Rus muhalifleri arasında ortaya çıkan tartışma ve çatışmaları aşma çabaları çoğunlukla boşa gitmiş; Rus Marksistleri ve narodnikleri ne Avrupa'da ne de Rusya sınırları içinde bir araya gelip de bütünlüklü ve güçlü bir muhalefet vücuda getirememişlerdir (Bookchin, 2011: 62).

1892 yılının ilkbaharında Engels gerçekten, N*arodnikler*'le kendilerini Marksist olarak ilan edenleri tek bir partide birleştirmek için iki Rus Sosyalist göçmen grubunun liderleri arasında Londra'daki kendi evinde bir toplantı ayarlamıştı. Fakat Rusların ateşli tartışma üslupları ve Engels'in buyurgan bir şekilde müdahale etmek istememesi yüzünden toplantı yapılamadı. Ancak Engels'e göre, bu başarı-

---

3 Orijinali "grau ist alle Theorie, und grün des Lebens goldner Baum" olan bu cümle J. W. von Goethe'nin ünlü Faust eserinde geçer. Ve bu çevirisi de Ahmet Cemal'in Türkçeye kazandırdığı bir cümledir aynı zamanda. Bkz. Goethe, 1999. Ayrıca, Goethe'nin, Friedrich Wilhelm Leopold Pfeil'in orijinali "Alle Theorie ist grau, und nur der Wald und die Erfahrung sind grün" olan cümleden esinlendiği açıktır, bkz. Friedrich Wilhelm Leopold Pfeil,Kritische Blätter, Band 22, Heft 1, s. 1 (Pfeil,1846). Ayrıca, bu ünlü cümleyi, Vladimir İlyiç Lenin de 7 Nisan 1917 tarihli Pravda'nın 26. sayısında bulunan "Taktik Üzerine Mektuplar" makalesinde kullanmıştır.

4 Rusçada "Rus" kelimesini karşılayan iki kelime mevcuttur. Biri; "Russkiy" (Русский) sözcüğüdür ve ırksal bir vurgu ile bilhassa Slav, Ortodoks ve Rus olanları niteler. İkincisi ise, "Rossiyskiy" (Российский) sözcüğüdür ve hemen hemen bugünkü Rusya'nın sınırları içinde yaşayan tüm halkları belirtmek için kullanılır. Misalen; bugünkü Rusya'nın resmi adı olan "Rusya Federasyonu"nun Rusçası "Rossiyskaya Federatsiya" (Российская Федерация) idir ve böylece ülkenin ismi sadece Slav, Ortodoks Rusları değil, Rus toplumunu oluşturan 150'den fazla halkın tümünü vurgulamaktadır. Bu bağlam dâhilinde, bu yazı boyunca da kullanılan "Rus" kelimesi çoğunlukla "Rossiyskiy" sözcüğüne tekabül edecek biçimde kullanılmaktadır.

5 "Narod" (народ) sözcüğü Rusçada "halk" manasındadır.

sızlığın tek nedeni söz konusu sekterlerin çorak 'sürgün karanlığı' içinde, kitle hareketinden soyutlanmış bir halde yaşamasıydı. Bu yüzden Rusya sorunu hakkındaki son sözü Rus Marksistleriyle Popülistlerinin [narokniklerinin] acilen birleşmelerini rica etmek oldu.

İkinci olarak, ilk ortaya çıkış noktası bağlamında narodnizm ile ortak yönleri oldukça fazla olan fakat zaman içinde odağını kırdan kente ve köylüden işçiye doğru kaydıran Rus anarşizminin Rus muhalefet hattı üzerindeki etkisi tartışılmasız oldukça büyüktür. Bilhassa Mihail Aleksandroviç Bakunin, Lev Nikolayeviç Tolstoy ve Pötr Alekseyeviç Kropotkin gibi dünya anarşizmi için oldukça mühim isimlerin bu topraklardan çıkmasının da elbette payı vardır. Anarşizmi, Rus fikir dünyasına sokan isim ise Herzen'dir: Pierre-Joseph Proudhon'un fikirlerinin Rus entelijansiyasına girmesinin ve tartışılmasının vesilesi olur. Herzen'in attığı bu tohumu alıp, büyüten, yetiştiren ve filizlendiren isim ise Bakunin olmuştur. Narodnizmden oldukça farklı olarak anarşist ve kolektivist bir devrimden bahseden Bakunin, Rus anarşizminin sistematikleştiren ve programatikleştiren isimdir aynı zamanda (Woodcock, 2001: 424-425). Tolstoy'un Hristiyan komüniteryanist anarşizm anlayışının tersine dine, devlete ve geçmişin getirdiği her türlü değere, geleneğe, kutsala karşı şiddetli bir mücadeleyi salık veren Bakunin -Kronştad'a kadar Rus coğrafyasında oldukça etkili olacak olan- Rus anarşizmine ruhunu ilk üfleyen kimsedir de. Kropotkin da Rus anarşist hareketi için oldukça önemli bir figür olmasının yanısıra, hiçbir zaman tam anlamıyla Bakunin kadar etkili bir biçimde anarşist örgütleri ve kitleleri yön veren bir lider olmamıştır. Bunun bir sebebi o dönemde Rus anarşizminin ciddi biçimde anarko-sendikalist bir form almış olması ve Kropotkin'in daha komünist, daha komüniteryan bir çizgi izlemesi iken, diğer sebebi ise Rus anarşizminin narodnizmden kalan en mühim miras olarak şiddet ile kurdukları yakın ilişkiselliğine rağmen Kropotkin'in şiddet-karşıtı ve daha barışçıl bir tutum benimsiyor olması idi. Yine de, ister anarşist komünist olsun ister anarko-sendikalist, ister bireyci anarşist isterse de Hristiyan anarşist (Woodcock, 2001: 431); Rus anarşizmi, 20. yüzyılın başları itibariyle Rus sosyalistleri, Marksistleri ile boy ölçüşebilecek kitleselliğe ve güce sahip bir hareket idi. Lakin, dönemin esas güçlü örgütlenmesi olan Bolşevikler ile aralarındaki gerilim Ekim Devrimi'nden çok önce de mevcuttu ve bunun en iyi örneği ise Kronştad kararının da sahibi olan Lev Trotskiy'nin anarşistleri "haydutlar" olarak tarifleme huyu idir (Woodcock, 2001: 433).

Son olarak da, temel muhalif hattı tasvir etmek için, elbette Rusya'daki sosyalist veya Marksist hareketten bahsetmeli. Herzen ve Çernişevskiy'den[6] ciddi bir

6 Genel olarak Rus/Sovyetler üzerine yazılan metinlerde obşina sözcüğü esasen mir olarak adlandırılan köy komünleri için kullanılıyor lakin bu kullanımın şöyle bir yanı da var ki sözcüklerin anlamları ve kullanılma biçimleri çok da farkında olunmadan kullanılıyor. Oysa, obşina (община) sözcüğü "cemaat, topluluk" manasındadır ve "cemiyet, toplum" manasındaki obşetsvo (общество) ile aynı kökenden gelir. Hatta, genelde "obş-" (общ-) ile başlayan sözcükler "genel, tüm, bütün, ortaklık, müştereklik, karşılıklılık, diyalog kurma, sohbet etme, iletişim kurma, sosyalleşme, bir arada olma" gibi anlamlara gelmektedir. Mir ise, "barış, huzur, sulh, sakinlik, dünya, yeryüzü" anlamına gelmekte ve "sulh içinde bir

biçimde etkilenen Rus sosyalist ve Marksist hareket içinde, başta Georgiy Valentinoviç Plehanov[7] ve Vladimir İlyiç (Ulyanov) Lenin gibi iki isim öne çıkmaktadır. Bu iki ismin -teorik ve pratik- önderliğinde ilerleyen Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP)[8] çatısının altında örgütlenen devrimci, sosyalist hareketin neticesi ise 1917 yılında gelen Şubat ve Ekim Devrimleri olmuştur. Bundan sonrasında ise, bu lahzalar Rus muhalefet hareketi için artık bir dönüm noktasıdır. Rusya'nın en güçlü devrimci, muhalif hareketi siyasal, toplumsal ve ekonomik iktidarı ele geçirmiştir. Fakat, diğer yandan da, Ekim Devrimi sonrası ortaya çıkan siyasal iktidar ile toplumsal muhalefet arasındaki ilişkilenmeler farklı bir düzleme taşınacaktır. Sovyetler Birliği'nin tam anlamıyla kurulması sonrası ortaya çıkan çeşitli muhalif hareketlerin ise çoğunluğu bilindiği gibi zaman zaman kapitalist Batı tarafından zaman zaman da Parti kadroları ve *nomenklatura* (номенклатура)[9] tarafından bir propaganda ve manipülasyon aracı olarak da kullanılacaktır. Filhakika, Oushakine'nin de belirttiği gibi (2001: 192 & 196):

> İktidar alanı dışında -egemenin alt, arka veya ön tarafındaki "saklı" alanlar olarak- konumlanan direniş geleneğinin tersine, […] Sovyetler Birliği'ndeki muhalif hareketin karşıt/muhalif söylemi kendini çok fazla "yüzeysel" bir görüngü olarak ortaya koyuyordu. Muhalif söylem bir bakıma egemen söylem ile sembolik alanı paylaşıyordu: Kendini onun dışına veya altına konumlamak yerine, rejimin retoriğini aksettiriyor ve gücünü arttırıyordu. […] Muhalif hareketi, Rus entelijansiyası ile iktidar kurumları arasındaki iki yüzyıldan fazla zamandır süregiden mücadelenin bir örneği olarak gören kökleşmiş bir gelenek var.

Ekim Devrimi'nin vuku bulduğu 1917 ile Beyaz Ordu ve Kızıl Ordu arasındaki savaşın bittiği 1922 yılları arasında, Çarlık dönemi devrimci-muhalif yapıların çoğu siyasal iktidardaki Bolşeviklerle ittifak halindedirler. Yalnız, belki de en önemli istisnalar ise yine anarşist hareketten gelir. Bu istisnaların başında da, Kronştad Ayaklanması ile Ukraynalı anarşist Nestor Mahno'nun başını çektiği anarşist hareket gelmektedir. 1921 itibariyle Bolşevikler Rus anarşizmi ile aralarındaki mesafeyi aşılmaz bir biçimde açarlar ve yüzlerce, binlerce anarşist o tarihten itibaren ÇeKa[10] tarafından çeşitli biçimlerde baskılara maruz kalır: İzlenir, gözetlenir, tutuklanır, sürgün edilir, öldürülür veya göç etmek zorunda bırakılırlar. 1938

---

arada yaşayan cemaatin kurduğu köy komünlerini" belirtmek için kullanılmaktadır.

7 Marx, narodniklerin -şiddet yanlısı- örgütü olan Narodnaya Volya'nın (Народная воля / Halkın İradesi ya da Halkın Özgürlüğü) sıkı bir takipçisi idi ve bu dönemde Rusça öğrenip Rusya üzerine okumalar yapmıştır.

8 Vladimir İlyiç Lenin, mühim eseri *Ne Yapmalı?*'nın (Что делать?, 1902) bu başlığını Çernişevskiy'nin ünlü eseri *Ne Yapmalı?*'dan (Что делать?, 1863) esinlenerek koymuştur. Türkçeye çevrilirken, hatalı bir biçimde, bu iki eser -*Nasıl Yapmalı?* ve *Ne Yapmalı?* şeklinde- farklı adlarla yayınlanmıştır.

9 Plehanov, en başta; narodnikler tarafından kurulan ilk örgüt olan Zemlya i Volya'ya (Земля и воля / Toprak ve Özgürlük) dâhil olmuştur. Fakat, örgüt kendi içindeki tartışmalar sonucunda Narodnaya Volya ve Çörnıy Peredel (Черный Передел / Siyah Bölüşüm) şeklinde ikiye bölününce, Plehanov da Çörnıy Peredel'e katılmıştır. Sonrasında Vera İvanovna Zasuliç (1849-1919) ve Pavel Borisoviç Axelrod'un (1850-1928) etkisi ile Marksist olur.

10 Российская Социал-Демократическая Рабочая Партия (РСДРП)

yılında Kropotkin Müzesi'nin kapatılması da Rus devrimci muhalefet geleneği için oldukça kritik bir an olarak tarihe geçer. Böylece, Sovyetler Birliği'nin kuruluşu ile, Rus anarşist hareketi de neredeyse yok olma seviyesine gelir ve elbette ki ya yeraltına iner ve hemen hemen 1970'li-80'li yıllara kadar da yeraltında kalır.

Sovyetler Birliği'nin ilk kuruluş aşamasında ortaya çıkan Sol Sosyalist-Devrimci Parti[11], Sosyal Demokratlar, Menşevikler, Demokratik Merkezciler, İşçi Muhalefeti ve Onuncu Parti Kongresi gibi grupların muhalefeti çok kısa soluklu olur (Merlet, 2015: 157-170). Oysa, o dönem Aleksandra Kollontay, muhalefetin ne kadar da gerekli olduğuna dair yerinde bir vurgu yapmaktadır: "Eleştiri, tahlil, çalışma, coşku ve düşünsel araştırmanın olduğu yerde yaratıcılık, hayat ve sonuç olarak, geçmişten geleceğe doğru uzanan bir hareketlilik de vardır. Hiçbir şey düşünce durgunluğu, donmuş kalıplar ve alışkanlıklardan daha ürkütücü ve daha tehlikeli değildir" (Kollantay, 1991: 102). Hâlbuki, diğer taraftan da, muhalif yapıların süreç içinde aldıkları tavır ve tutumların koşullara göre değişiklik göstermesi de muhalefetin bastırılması için gerekli zemini de hazırlamaktadır (Getty, 2016: 245, 248-249):

Lenin'in konumu için rekabete giren bu "muhalif" isimler genellikle devrimin "vicdanı" olarak sunulurlar. Konumları ilkeli olarak görülür. […] Algı ve deneyimlere dayalı olarak, taşra parti liderleri […] muhalifleri açıkça *sklokisty*nin[12] tehlikeli, baş belası son dalgası olarak kabul ediyordu. Muhalefet liderlerini "vicdan" için değil, tıpkı *sklokisty*nin yerel düzeyde yaptığı gibi, üstünlük için mızrak dövüşüne girmiş soylu boyarlar olarak görüyorlardı. […] Moskova'daki iktidar mücadelesinin laf kalabalığını takip eden parti çalışanları açısından, muhalif liderleri, başta parti disiplini konusunda oportünist ve ikiyüzlü kişiler olarak görmek de kolaydı. Vaktiyle […] muhalefet hareketlerinin her biri, iktidarda oldukları vakit, merkeziyetçiliği savunuyor ve parti disiplinini çiğnediği düşündüklerine katı cezai yaptırımlar çağrısı yapıyorlardı. Ne ki, muhalefete geçtikleri zaman, derhal hoşgörünün, parti disiplininin yumuşak bir yorumunun, eleştiri hakkının ve personel alanında cezai "örgütsel önlemlerden" muafiyet hakkının bayraktarı kesiliveriyorlardı.

Bu arada, 1898'te kurulan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1918'de -ağırlıklı olarak Bolşeviklerin kadrolarında yer aldığı- Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne (SBKP)[13] dönüşür. Bu dönüşüm sonrası merkeziyetçi ve katı bir yönetim esas alındı. Zaten, bilhassa devlet ve "parti işlerinde tartışma özgürlüğü ve geniş çapta katılım gereği" gibi bürokrasi ve devlet/parti-içi demokrasi üzerinden ilerleyen tartışmalar, Lenin'in ölümü sonrası ortaya çıkan güç çekişmesini daha da pekiştirir (Riasa-

11 Sovyetler Birliği'ndeki üst düzey bürokrasi elitlerinin oluşturduğu yönetici sınıfına verilen isim. Ayrıca bkz. Voslenskiy, 1991.

12 Всероссийской Чрезвычайной Комиссии (ВЧК) / Tüm-Rusya [Karşıdevrim, Sabotaj ve Spekülasyonla Mücadele] Olağanüstü Komisyonu

13 Коммунистическая партия Советского Союза (КПСС).

novsky ve Steinberg, 2011: 529). Bunun sonucu olarak da, devletin ve Partinin kadrolarının hem içinden hem de dışından gelen tüm muhalefet; bir yandan güç çekişmeleri arasında yok olup gitti diğer yanda da sosyalizmin kurulması saiki ile bastırılır. Ve böylece de tüm siyasal ve toplumsal muhalif hareketler yeraltına inerler. Sonuçta da, zaman içinde, Rus siyasal kültürü içinde önemli bir yeri olan devrimci gelenekler Sovyet iktidarı ve Parti ile kurdukları ilişkiler nedeniyle iyice küçülüp, güdükleşirken, onların yerini ise Batıcı, liberal ya da Slavofilist/Pan-Slavist, Rus milliyetçisi kesimler alır. Böylelikle de, bu kesimler üstlendikleri bu tarihi rolü; demokrasi ve özgürlük ülküsü şiarıyla, Batı'nın ve kapitalizmin propaganda piyeslerinin sahne ışıkları altında boy göstererek ifa ederler.

Samizdat ve Tamizdatların Yeri, Konumu, Rolü ve Önemi

> *"[B]en onu kendim yarattım, düzenledim, sansürledim, yayınladım, dağıttım, ve [belki] onun için hapse girdim […]" (Etilen, 2011).*

Vladimir Bukovskiy'nin bu cümlelerinde de belirttiği gibi, samizdatlar ve tamizdatlar ciddi bir emeğin ürünleridir. Hem de bu verilen yoğun emeğin karşılığında alacağınız ise binlerce Sovyet muhalifi gibi ya toplumun ve akademik/bilimsel/entelektüel kurumların yanıbaşında bir heretik olarak yaşamını sürdürmek ya da kapitalist Batı tarafından -tabi onların düşünceleri ile paralel fikirlere sahip iseniz- törenlerle karşılanıp, ödüllere layık görülmektir. Diğer taraftan da, "Mihail Bahtin'in bize hatırlattığı gibi, devrimci durumlarda, müşterek kelimeler zıt anlamlar alabilirler" (Bourdieu, 1991: 40). Bu bağlamda, Sibirya'daki çalışma kampları Gulagların[14] Ekim Devrimi'nden çok öncesinden beri varolduğu ve Çarlık Rusya'sının baskıcı rejimi altında binlerce devrimciye sürgün ve/veya mezar olduğu gibi, yeraltı yayıncılık da başta narodnik, anarşist ve sosyalist hareketler olmak üzere Rus devrimci muhalifleri için sıklıkla kullanılan bir yöntem idir. Tek farkla ki bu yöntemin özel olarak -samizdat ve tamizdat olarak- isimlendirilmeleri ve dünya çapında ün kazanmaları Sovyet döneminde olmuştur. Bundan dolayı da, hem Gulag gibi, samizdat ve tamizdat gibi sözcükler hem de bu sözcüklerin içeriğini oluşturan anlamlandırmalar Sovyetler Birliği ile eşleştirilmiştir.

Aynı zamanda, Çarlık Rusya döneminde oldukça yoğun bir biçimde kullanılan yeraltı yayıncılık faaliyeti, Rus devrimci muhalif hareketlerin Rus coğrafyasında yayılması, genişlemesi, kitleselleşmesinin nirengi noktalarıdır. İlk olarak, Fransa'da başlayan devrimci yayıncılığın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'daki Rus entelijansiyası üzerinden Rus coğrafyasına

14 Главное управление исправительно-трудовых лагерей и колоний (ГУЛаг) / Düzeltici-Islah (Disipline) Edici Çalışma Kampları ve Kolonileri Genel Müdürlüğü (GULag).

da sirayet ettiği görülmektedir. Çarlık Rusya'sına ilk illegal yayıncılığı sokan isim Aleksandr Herzen'dir. Rus sosyalizminin babası sayılabilecek bir isim ve Rus narodnizm hareketinin kurucularından olan Herzen'in, 1857 Londra'da çıkardığı illegal devrimci dergi *Kolokol* (Колокол / Çan) bu alanda ilk örnek olma özelliği taşır (Billington, 1980: 321). Bunun yanında, Lev Trotskiy'nin de anlattığı gibi (2016: 119 & 124), "illegal yazın legal basımevlerinde basılıyordu fakat bu aynı zamanda küçük çapta ve büyük bir ihtiyatla gizli saklı yapıyordu. […] İllegal yazar ile illegal okuyucu arasında bir dizi illegal aracı duruyordu: Dizgici, taşıyıcı, dağıtıcı. Nasıl bir çaba ve tehlike zinciri!"[15] Kısacası, Ekim Devrimi'ne giden süreçte oldukça hareketli bir devrimci muhalefet hareketine ve kalabalık bir entelijansiyaya sahip olan bu topraklarda, ismi henüz tam olarak samizdat ve tamizdat şeklinde kullanılmasa dahi, yeraltı yayıncılığın oldukça önemli bir rolü ve işlevinin olduğu açıktır (Pospielovsky, 1978: 44-45). Lakin, belki de esas mesele, bu hareketliliğin ve kalabalığın devrim sonrasında yıllar ilerledikçe neden azaldığıdır. Ve belki de sorulması gereken diğer soru; yeraltı yayıncılık vasıtasıyla mücadele veren devrimci kadrolar siyasal ve ekonomik iktidarı ele geçirdikten sonra samizdat ve tamizdat gibi yeraltı yayıncılığın ortaya çıkması için gerekli şartların doğmasına neden ve nasıl yol açmışlardır? Muhtemelen, Sovyetler Birliği tarihine dair olarak sorulacak bu iki soru aynı zamanda birçok kritik sorunun cevabına da kapı aralayacak potansiyele sahiptir.

Ekim Devrimi'nin ardından, 1918 yılında Bolşeviklerin Lenin'in önderliğinde iktidara gelmesi sonrası Lenin'in ajitasyon ve propaganda üzerine fikirleri ile edebiyat ve sinemaya verdiği önem nedeniyle Rus düşünsel hayatı ve sanatçıları için bir alan da açılmış olur. 1920'lerden 1930'lara kadar, özellikle Sergey Mihailoviç Eisenstein,[16] Dziga Vertov, Vsevolod İllarionoviç Pudovkin ve Gregoriy Vasilyeviç Aleksandrov gibi sinemacıların, Maksim Gorkiy, Anna Ahmatova, Vladimir Vladimiroviç Mayakovskiy, Sergey Aleksandroviç Yesenin, Boris Leonidoviç Pasternak, Marina İvanovna Tsvetayeva, Osip Emilyeviç Mandelştam, Arseniy Aleksandroviç Tarkovskiy,[17] İvan Alekseyeviç Bunin ve Mihail Alekseyeviç Şolohov gibi yazarların, şairlerin aktif bir biçimde eserler verdiği bir dönem olur. Fakat 1930'ların başlarından itibaren Sovyetler Birliği'nin resmi sanat akımı olarak kabul gören sosyalist realizm dışındaki sanat akımları ve bu akımları takip eden sanatçılar için

15 Lev Trotskiy'nin (Лев Троцкий) ismi Türkçe'ye hatalı olarak "Troçki" olarak çevrilmiştir. Zannımca, Rusça ve Yunanca bazı kelimelerde de aynı hata yapılarak, bu iki dilde de kullanılan "ts" (ц/τσ) harfinin/sesinin Türkçe'ye çevrilirken "ç" harfinin kullanılmaktadır. Mesela; Aleksis Çipras değil Tsipras (Τσίπρας), veya ÇSKA Moskova değil TsSKA (Tsentralniy Sportivniy Klub Armiy/Ordu Merkez Spor Kulübü) Moskova olmalı.

16 Ayrıca bkz. Dinler, 2017.

17 Tam olarak çevirisi esasında "Eyzenşteyn" (Эйзенштейн) şeklindedir. "Eisenstein" ünlü yönetmenin soyadının İngilizce versiyonudur.

durum bir hayli değişmeye başlar. 1932'de yayınlanan "Edebi ve Sanatsal Örgütlerin Yeniden Düzenlenmesi" kararnamesi ile varolan tüm dernekler, birlikler, kuruluşlar, örgütler kapatılır ve bunların yerine tek bir örgütlenme getirilir. Hatta, 1936 yılında Rus avangard sanat eserlerinin müzelerde sergilenmesi dahi yasak hale gelir (Artun, 2015: 158).

Böylece merkezî ve yegâne söz sahibi olan Sovyet Yazarlar Birliği[18] sayesinde dönemin sanat alanındaki resmi Sovyet ideolojisi olan ve AKhRR[19] tarafından tanımlanan ve geliştirilen sosyalist realizm de bu birlik üzerinden tesis edilecektir. Filhakika, Kültür Bakanlığı'na kadar yükselmiş bir isim olan Andrey Aleksandroviç Jdanov'un (1896-1948) şu cümleleri ise; 1930-1940'lı yıllarda Parti'nin ve devletin, Sovyetler Birliği'ne ve sosyalist sisteme özgü olarak belirlenen sanat anlayışı dışında kalan ve özerkliğini korumaya çalışan sanatçılara dair ki genel fikirleri açıkça gözler önüne sermektedir: "Gizemciliğin ve softalığın alıp yürümesi, pornografi merakı burjuva kültürünün çöküşünün ve yozlaşmasının belirleyici özellikleridir. Kalemini sermayeye satmış olan burjuva edebiyatının 'ünlü kişileri', artık, hırsızlar, ajanlar, orospular ve serserilerdir" (Jdanov, 1996: 16). Oysa bu tür nitelemeleri dolaylı olarak da muhatabı olan Mayakovskiy ise diyordu ki: "Kabul etmek mi, kabul etmemek mi? Benim için böyle bir soru yoktu. Bu benim devrimimdi" (Aktay, 2014: 149). Bunun yanısıra, Sovyet Yazarlar Birliği'nin fiiliyattaki temel iki işlevi ise: Bütün yazar, şair, sanatçıları bir çatı altında toplamak, onları "ehlileştirmek"; ve normal bir Sovyet yurttaşının yaşam standartlarının çok üstünde bir yaşam tarzını sağlayacak biçimde ihtiyaçlarını karşılamak idir (Bushkovitch, 2016: 398-399). Bir yazar, şair, sanatçı, akademisyen, bilim insanı, entelektüel ve/veya bir zihin işçisi için ise iki seçenek mevcut idi: Ya Partili olmak ya da olmamak. Fakat diğer taraftan, Walter Benjamin'in (2006: 131) dahi kendi için söylediği şu söz tüm Sovyet aydınları için geçerli idi de: "Rusya'da bir Partili olarak yaşamak benim için çok zor, Parti dışındaysa imkânlar fazlasıyla sınırlı ve hayat hiç de daha kolay değil."

Bu durum 1950'lerin ortasında Boris Pasternak'ın ünlü *Doktor Jivago* (Доктор Живаго) eserini yazması ve Sovyetler Birliği'nde yayınlatacak yer bulamadığı için yurtdışında yayınlatması ile Rus entelijansiyası için yeni bir dönem başlar aynı zamanda. 1960'larla birlikte de resmi sınırlandırmalardan, yasaklamalardan bunalan yazarlar, şairler, sanatçılar, aydınlar, düşünürler bir yöntem geliştirirler. Geçmişte devrimci dedelerinin sıklıkla kullandığı bir yöntem olan yeraltı yayıncılığa yeniden başvururlar. Fakat bu sefer matbaalarda değil kendi imkânları ile metinlerini çoğaltmaya ve kendi arkadaş çevrelerinde dağıtmaya başlarlar. Kendileri yazıp, kendileri basıp, kendileri

18 Ünlü Rus yönetmen Andrey Tarkosvkiy'nin babasıdır aynı zamanda.

19 Союз советских писателей (ССП); 1932'de kurulmuş ve sonrasında da etkin bir biçimde faaliyet göstermiştir.

dağıttıkları için de "samizdat" olarak adlandırılır. Samizdatlar yaygınlaştıktan sonra yurtdışındaki Rus entelektüellerin ürettikleri bu türden yayınlar da "tamizdat" olarak adlandırılır. "Bu şekilde ilk basılan eserler, kısa ve kopyalanması kolay şiirlerdi" (Hosking, 2011: 767). Ve elbette ki bu şiirler Parti'nin veya Sovyet Yazarlar Birliği'nin çizdiği çerçevenin dışında olanlardandı. Bir süre sonra da, samizdatların sayılarında ve niteliklerinde hızlı bir artış ortaya çıkar. "Şiirler, romanlar, mektuplar, dilekçeler, protestolar ve bildiriler gibi sansür tarafından reddedilmiş ya da reddedilmesi muhtemel şeyler, kopyalandı ve soluk ve okunması güç karbon kopyalara aktarıldı. *Samizdat* resmi prosedürlere sözsüz bir isyandı. […] Ayrıca kolektifliğin [de] bir ifadesiydi" (Hosking, 2011: 768).

Fakat 1966 yılında, iki mizah yazarı, Andrey Sinyavskiy ile Yuriy Daniel'in bastıkları mizahi/hicvi samizdatlar yüzünden "Sovyet karşıtı propaganda" yapmak suçlaması ile tutuklanmasıyla samizdatlar siyasal bir kisveye bürünür. Bu karara karşı yazarlardan, şairlerden, sanatçılardan, entelektüellerden, bilim insanlarından, akademisyenlerden, düşünürlerden ciddi bir tepki ortaya çıkar ve hemen bir protesto hareketine sebebiyet verir. Sovyet "Yazarlar Birliği'nin Moskova şubesine bağlı 63 yazar, yapılacak olan parti kongresine 'yazarların mizahi yazıları için mahkûm edilmesi, aşırı tehlikeli bir emsal teşkil etmektedir ve Sovyet kültürünün gelişimini engelleyebilir,' görüşünü ifade eden bir yazı gönder[irler]" (Hosking, 2011: 769). Bu yazı, bir süre sonra başka zihin emekçilerinin de imzalaması sonucu ortaya çıkan protestonun sembolü olur. Sovyet yönetiminin, bu sürece yönelik tutumu ise baskıların arttırılması olarak zuhur eder. Birçok akademisyen, bilim insanı, sanatçı görevlerinden alınır, çalıştıkları kurumlar baskı görür, önlerine bürokratik engeller konulur, hatta tutuklanırlar bile (Hosking: 769-770). Büyük bir kısmı ise, devletin onlara sağladığı, mevcut vasati Sovyet yaşam standartlarının çok üstünde olan olanaklarını ve mevkilerini/statülerini kaybetmeyi göze alamazlar.

Zamanla bu protesto dalgasının içinde yer alan kişi sayısı azalır ve hareket de ister istemez sönümlenir. Her ne kadar bu protesto hareketi istenilen etkiyi yapamasa da, hemen hemen 1980'lerin sonuna kadar samizdatlar ve tamizdatlar basılmaya, yayınlanmaya, dağıtılmaya ve önemli tartışmalar yaratmaya devam ederler. Çünkü, aynı zamanda bir yandan Rus entelijansiyasının ayakta kalmasını, üretmesini, tartışmasını, diğer ülkelerdeki entelektüellerle irtibatlaşmalarını da sağlarken, diğer yandan da toplumsal muhalefetin -kısık da olsa- sesi olmasının yanısıra sıradan insanların da gündelik hayatlarında aradıkları fakat yeraltına inmiş -müzikte caz veya punk gibi, şiir gibi, hiciv/mizah gibi- çok normal zevklerini takip etmelerine zemin oluşturur (Cseh, 2013: 1; Korti, 1989: 2-3; Zaslavskaya, 2015: 92-93).

Oysaki, 1960'lara kadarki süreçte, Sovyetler Birliği'nin resmi basımevi olan Gosizdat'da (Госиздат) basılacak eserlerin ya Parti'nin ve/veya Sovyet Yazarlar Birliği'nin onayından geçecek düzeyde resmi ideoloji ile uyumlu ya da vermek istediği manayı oldukça örtük/üstü kapalı bir biçimde ve çoğunlukla da hiciv üzerinden veren eserler olmaktadır. Her ne kadar, samizdat ve tamizdatların kimi zaman sistem eleştirisinde aşırıya kaçtıkları görülse de ve hatta bazen kapitalizm övgüsü yapacak kadar mimetik bir tutum içine girseler de, genel olarak Sovyet toplumu için özgürleştirici yanları da oldukça değerli idir (Milkova, 2009: 70-71). Örneğin, Andrey Platonov, Mikhail Bulgakov, Boris Pasternak, Yevgeniy İvanoviç Zamyatin ve Vasiliy Grossman gibi isimlerin bugüne ulaşmasında samizdat ve tamizdatların büyük bir rolü vardır.

Velhasıl kelam, resmi/legal toplumsal ve kültürel alanın keskin siyah ve beyaz tanımlamaları dışında, müzikten şiire, politikadan sanatsal kritiklere kadar çok çeşitli hususları, konuları içine alan "gri bir bölge" oluşmasına kapı aralayan samizdat ve tamizdatların etkisi zaman içinde kimi kesimler tarafından çok fazla büyütülüp, abartılırken kimi kesimler tarafından ise fazla küçümsenip, yok sayılmaya çalışılmıştır (Kind-Kovacs & Labov, 2013: 3-4; Koroleva & Garkin, 2014). Aynı zamanda bu "gri bölge" bir diğer açıdan farklı seslerin, görüşlerin, alternatiflerin de birbirinden haberdar olacağı, herkesin kendinden farklı düşüneni, isteyeni, yaşayanı bilip, öğreneceği ve bunun üzerinden ortaya çıkacak bir ortama, bir *ethos*a zemin oluşturma imkânı da sunmuştur (Feindt, 2015:289; Rusina, 2015: 4). O dönemde birincil kültürün devletin kurumları tarafından sıkı bir biçimde belirlendiği bir atmosferde, bir yandan da insanların mevcut fikriyat dünyalarının, eleştirinin, sanatın, kültürün bu katı ve tek-tip çerçevelemenin kenarından köşesinden sızıp da kendine başka bir mecra bulması da şaşırtıcı değildir. Boris Kagarlitskiy'nin de belirttiği gibi, "ezilen ve sömürülen kitlelere ait oldukları hissini duyan entelektüeller, gittikçe artan bir biçimde bu kitleler adına konuşma hakkı isterler. [… Ve] muhalefetler işte bu yüzden ilkin yasal kültürel çerçevede biçimlenir ve ancak daha sonra hareketin mantığı, sansür engelleri ve istenen herşeyi söylemenin olanaksızlığı gibi nedenlerle entelijansiya, resmi bürokratların gözünde 'yasadışı' olan faaliyetlere girme yolunu tutmaya zorlanır. Yeraltı üniversiteleri ve gizli seminerleriyle 'samizdat' çıkar ortaya. Bu 'yasadışı kültür' her zaman yasal kültürün bir uzantısı ve ürünüdür" aynı zamanda (Kagarlitski, 1991: 111). Bu anlamda, Sovyet toplumunun "ikincil kültürünü" yansıtan samizdat ve tamizdatların aynı zamanda toplumun sosyo-kültürel belleğini de oluşturup da, bunu kayda alarak siyasal kültür içinde mevcudiyetini zaman zaman bir hibernasyon fazına geçerek geçerek devam ettiren toplumsal muhalefet dinamiklerini ölümsüzleştiren bir işlev oynadığı da açıktır (İrgunova, 2015: 19-20). Çünkü, Aziz Choudry'ın (2017) ele aldığı

gibi: "Değişim için örgütlenmenin esasen neler gerektirdiğini kavramak için günlük mücadelelerin entelektüel icraatinde ortaya çıkan bilginin öğrenim ve üretimini ciddiye almalıyız çünkü insanlar, sorunları ve adaletsizlikleri tartışmak ve stratejileri görüşmek ve eyleme geçmek için bir araya gelirler." Ve hatta, E. P. Thompson'un da sıklıkla vurguladığı gibi; gündelik hayatları içinde "sıradan insanlar kendi tarihlerini yazarlar" (Choudry, 2017).

Mamafih, samizdat ve tamizdatların insanlığın entelektüel tarihi bağlamında da Sovyetler Birliği döneminin geleceğe yönelik izdüşümleri üzerinden dikkatli bir biçimde irdelenmesi gereken bir detay olduğu da açıktır. Özellikle de, genel olarak aydınların içinde yaşadıkları toplumun zamansal, mekânsal ve uzamsal bağlamı dâhilinde ortaya çıkan iktidar ve muhalefet denkleminde aldıkları/alacakları ve/veya almaları gereken yükümlülüğün değeri üzerinden bir okuma Sovyetler Birliği dönemi için de elbette geçerlidir. Ayrıyeten, aydınlar; iktidar ile muhalefet arasında, siyasal ve ekonomik elitler ile halk arasında, sermaye ile emek arasında, hegemonya ile karşı-hegemonya arasında yerlerini, konumlarını, mevziilerini, rollerini, sorumluluklarını alacakları tarafın aynı zamanda kendi özerkliklerinden de yana olduğunu bilecek kadar farkındadırlar dünyanın ve yaşamın. İster kuramsal tartışmaların isterse de gündelik hayatın kozasında can bulan toplumsal muhalefet ile aydınların ilişkiselliği ise bilginin kolektifleşmesi sayesinde hayatın herkes için iyiye doğru dönüşümünü hedefler, hedeflemelidir de. Bunun yolu ise, herhangi bir toplumsal muhalif hareketin ana nüvesini oluşturan aydınların hem kendi içlerinde hem de diğer "sıradan" insanlarla birlikte kuracakları kolektif bir mücadele hattı ile mümkün olabilir. Ve, buna binaen, tam olarak, Bourdieu'nun (2014) da belirttiği gibi:

> Aydın çelişkili biridir. Bu çelişkili durum, özerklik ile bir davaya bağlılık, saf kültür ile politika arasında yapmak zorunda kaldıkları seçimden kaynaklanır. […] Aydınlar, ancak ve ancak, dinden, ekonomik ve politik iktidardan bağımsız, yasalarına saygı gösterdikleri özerk bir entelektüel dünyanın onlara bağışladığı özgül bir otorite sayesinde ve yalnızca bu özgül otoriteyi siyaset uğruna kullanarak var olurlar. […] Ancak özerkliklerini ve iktidarları eleştirme özgürlüklerini geliştirmeleri sayesinde, kültürel üretimle ilgili bir politik eylemin etkinliğini artırabilirler. […] Aydının gücü, yalnızca kendi alanının iç gereklerine tepki verebilme yetisinin sağladığı özerkliğe dayanır. […] Çünkü bir yandan amaç özerkliği pekiştirmektir. Yani, işbirlikçi üreticilerden kopmak ve bütün iktidar biçimleri karşısında kültürel üreticilerin ekonomik ve toplumsal özerkliklerini güvence altına almaktır. Diğer yandan, aydınları fildişi kulelerine kapanma eğiliminden kurtarmak ve mücadeleye yüreklendirmektir. Bu mücadele kolektif bir mücadele olmalıdır.

Sonuç

«Ну, да не нашего ума это дело, а Государева. Государю из Кремля народ виднее, обозримей. Это мы тут ползаем, как вши, суетимся, верных путей не ведая. А Государь все видит, все слышит. И знает — кому и что надобно.» (Sorokin, 2006: 36)[20]

Kapitalist sistemin varolduğu bir dünyada adı liberal kendi emperyalist/kolonyalist Batı'nın sürekli terennüm ettiği demokrasinin mümkün olamayacağı artık aşikâr bir durumdur. Gerçek anlamda ise, demokrasinin katılımcı ve çoğulcu bir biçimde eşitlik, adalet ve özgürlükler temelinde hayata geçirilmesi için sınıfsız ve sömürüsüz bir dünyanın yaratılması hakikati de insanlığın önündeki en önemli sorunlardan biridir. Bu bağlamda da, demokrasi kavramının tanımlamasına uygun bir biçimde gerçeğe dönüşmesi için gerekli olan koşulları taşıyan bir deneyimin içinde tam anlamıyla hayata geçememiş olması ise insanlık tarihi için bir melankoli sebebidir ama asla umutsuzluk değil. Sovyetler Birliği deneyimi sınıfsız, sömürüsüz, eşitlikçi, özgürlükçü, tam katılımcı, çoğulcu bir demokratik model için ideal koşullara sahip olma imkânına sahipken, maalesef ki bu konuda birçok kritik hata yapılmıştır. Bu sorunun en büyük nedeni ise, -elbette ki her toplumsal formasyon için de geçerli olacak biçimde- toplumsal muhalefetin varlığının, konumunun, rolünün, işlevinin, faaliyet alanının fiili durumdaki hayati eksikliğidir. Hangi üretim tarzı olursa olsun; toplumsal muhalefetin ve/veya çeşitli anti-hegemonik/karşı-hegemonik muhalif toplumsal/halk hareketlerinin varlığı o toplumsal formasyona egemen olan siyasal ve ekonomik iktidarın dengelenmesini sağlayan en mühim güçtür. Kapitalizmde varolan tarihsel blok yapılanması ile sınıf savaşımının yaratacağı ortamda ne anti-hegemonik/karşı-hegemonik muhalefetin ne de demokrasinin filizlenip, gelişip, büyüyebileceği yeterli alan olmadığı açıktır. Velakin, Sovyetler Birliği'nde bu ortam için gerekli imkânların potansiyeli mevcut idi. Fakat, Parti'nin/devletin tek karar merci, tek merkez, tek ses, tek soluk olma hevesi nedeniyle toplumsal ve siyasal muhalefetin sesi, soluğu bastırıldı ve geriye sadece birkaç mırıldanma ile insanların kendi ciğerlerinde patlayan çığlıkları kaldı. Ursula K. Le Guin'in de *Malafrena*'da (2013) da belirttiği gibi: "Uzun süre söylenmeden kalan yasaklanmış her kelime, içinde sessizliğin gücünü biriktirir"; biriktirdi de. Bir yanda Sovyetler Birliği'ne olan inanç ile, diğer yanda bir şeylerin yanlış gittiğine dair hisler, görüşler arasında kaldı insanlar. Hasbelkader sesi bugüne ulaşan birkaç isim dışında, birçok aydın, yazar, sanatçı, feylesof, bilim insanı, zihin emekçisi vardı, bu insanların içinde. Lakin bugüne ulaşan tablonun en görünür motiflerini; ya Sovyetler Birliği'nde yapılan yanlışları birer reklam ve/veya pazarlama malzemesi haline getirip de kapitalist Batı egemenlerinin Sovyetler Birliği'ne duyduğu kor-

20 Ассоциация художников революционной России (АХРР) / Devrimci Rusya Sanatçıları Derneği; 1922-1928 arasında faaliyet göstermiştir.

kuyu ve tehdidi de kullanarak kendi ikballeri için kullananlar oluşturmakta. Ya da yine ikbali için Parti'ye, devlete, bürokrasiye, *nomenklatura*ya yakın durup da nitelikleri ile değil de ilişkileri üzerinden mevki, makam sahibi olanlar. Ünlü Sovyet hiciv dergisi *Krokodil*'de (Крокодил) geçen bir cümle ise bu durumu çok iyi tanımlamaktadır: "Kibritler onları üreten fabrikanın utancıyla yanmak isterken, yanamadılar" (Riasanovsky ve Steinberg, 2011: 572). Oysaki, bugüne ulaşmaları büyük bir şans olan Andrey Platonov, Yevgeniy Zamyatin, Vasiliy Grossman, Boris Pasternak, Osip Mandelştam, Mihail Zoşçenko, Arkadiy Timofeyeviç Averçenko, Anna Ahmatova veya Mihail Bulgakov gibi daha nice yazarlar, sanatçılar unutulup Aleksandr Soljenitsin veya Andrey Jdanov gibi isimler hatırlarda kaldı. Bu hatanın bir kısmı Sovyet iktidarının payına düşerken, diğer kısmı da Parti ve *nomenklatura*ya körü körüne biat eden ve iktidar ile mesafesini koruyamayıp da "aydın özerkliğini" ikbali için heba eden Sovyet entelektüelleri, sanatçıları, akademisyenleri, bilim insanları ve zihin emekçilerinin payına düşmektedir. Pierre Bourdieu'nun (1990: 41) da belirttiği gibi: "Belli bir noktada, hükmedilenin mücadelesi çok fazla romantize edildi. […] Öyle ki insanlar en sonunda bunu çok yakından gören herkesin çok iyi bildiği bir şeyi unuttular: Hükmedilenler zihinlerinde de hükmedilirler." Tarihi rolü gereği bir aydın olarak eleştiriden, muhalefetten ve özerkliğinden beslenen zihin emekçilerinin iktidar ile kurduğu ilişkilenme sadece bireysel bir mesele değil, toplumsal hatta tarihsel bir meseledir. Tıpkı, Oscar Wilde'ın (2013: 11) da dile getirdiği gibi: "Tarih okumuş herkesin bildiği gibi, itaatsizlik insanın asıl erdemidir. İlerlemeler itaatsizlik yolu ile gerçekleşir, itaatsizlik ve isyan yoluyla." Ve, neticede de, elbette ki bu erdemin ortaya çıkacağı koşullar da, ancak ve ancak siyasal ve/veya ekonomik iktidar ve hegemonya mekanizmaları ile mesafeli özerk aydınların çekirdeğini oluşturacağı aktif bir toplumsal muhalefetin yaratacağı gerçek demokratik bir ortamda kendini gerçekleştirebilir.

Kaynakça

Aktay, Ş. (2014) "Sanatıyla Ekim Devrimi'ne Yön Veren Bir Şair: Vladimir Mayakovski", *Rusya'da Eylemin Sanatla Buluşması: Edebiyatta ve Sinemada Devrim,* ed. G. Öksüz, İstanbul: Çeviribilim, 149-161.

Artun, A. (2015) *Sanatın İktidarı: 1917 Devrimi, Avangard Sanat ve Müzecilik*, İstanbul: İletişim.

Benjamin, W. (2006) *Moskova Günlüğü*, çev. C. Ener, İstanbul: Metis.

Billington, J. H. (1980) *Fire in the Minds of Men: Origins of the Revolutionary Faith*, New York: Basic.

Bookchin, M. (2011) *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi 3: 1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, çev. A. İ. Başgül, Ankara: Dipnot.

Bourdieu, P. (2014) "Özerkliğin Savunulması", *E-Skop*, çev. A. Artun, 01 Şubat 2014, http://www.e-skop.com/skopbulten/ozerkligin-savunulmasi/1775, indirilme tarihi: 12.06.2017.

Bourdieu, P. (1991) *Language and SymbolicPower*, ed. J. B. Thompson, trans. G. Raymond & M. Adamson, Cambridge: Polity.

Bourdieu, P. (1990) *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*, trans. M. Adamson, Stanford: Stanford University

Bushkovitch, P. (2016) *Rusya'nın Kısa Tarihi*, çev. M. Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Choudry, A. (2017) "Toplumsal Hareketlerin Zihinsel Emeği", *Sendika.org*, çev. B. Servetoğlu, 19 Ekim 2017, http://sendika62.org/2017/10/toplumsal-hareketlerin-entelektuel-emegi-aziz-choudry/, indirilme tarihi: 19.10.2017.

Cseh, K. (2013) "Rezension zu: Kind-Kovács, F., Labov, J. (Hrsg.): Samizdat, Tamizdat, and Beyond. Transnational Media During and After Socialism", *H-Soz-Kult*, www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-20951, indirilme tarihi: 03.06.2017.

Debreczeny, P. (1993) "*"Zhitie Aleksandra Boldinskogo"*: Pushkin's Elevation to Sainthood in Soviet Culture", *Late Soviet Culture: From Perestroika to Novostroika*, ed. T. Lahusen & G. Kuperman, Durham; London: Duke University, 47-68.

Dinler, D. Ş. (2017) "SSCB tarihçisi Diane Koenker'le Ekim Devrimi'nin 100. Yıldönümü", *Express* (156).

Etilen, (2011) "Samizdat", 12 Nisan 2011, https://etilen.net/samizdat/, indirilme tarihi: 05.06.2017.

Feindt, G. (2015) *Auf der Suche nach politischer Gemeinschaft: Oppositionelles Denken zur Nation im ostmitteleuropäischen Samizdat 1976-1992*, Berlin: De Gruyter Oldenbourg.

Getty, J. A. (2016) *Stalinizm Hükmederken: Bolşevikler, Boyarlar ve Geleneğin Ayak Direyişi*, çev. G. Ç. Güven, İstanbul: İletişim.

Goethe, J. W. von, (1999) *Urfaust*, çev. A. Cemal, İstanbul: Mitos Boyut.

Hosking, G. (2011) *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. K. Acar, İstanbul: İletişim.

İgrunova, V. V. [red.] (2015) *Antologiya Samizdata. Nepodtsenzurnaya Literatura v SSSR: 1950-1980*, Moskova: Mejdunarodnıy İnstitut Gumanitarno-politiçeskih İssledovanniy, http://library.khpg.org/files/docs/1320039454.pdf, indirilme tarihi: 15.06.2017.

Jdanov, A. A. (1996) *Edebiyat Müzik ve Felsefe Üzerine*, çev. Fatmagül Berktay, İstanbul: Kaynak.

Kagarlitski, B. (1991) *Düşünen Sazlık: 1917'den Günümüze Sovyet Devleti ve Entelektüeller*, çev. O Akınhay, İstanbul: Metis.

Kind-Kovacs, F., J. Labov (2013) "Samizdat and Tamizdat: Entangled Phenomena?", *Samizdat, Tamizdat, and Beyond: Transnational Media During and After Socialism*, ed. F. Kind-Kovacs & J. Labov, New York; London: Berghahn, 1-23.

Kollantay, A. (1991) *Rusya'da İşçi Muhalefeti*, çev. H. Karyol & S. Özçiftçi, İstanbul: Belge.

Koroleva, L. A., İ. N. Garkin (2014) "Oppozitsionnıye Jurnalı o Soprotivlenii Rejimu v SSSR (1950-1980-ye gg.)", *Gumanitarniye, sotsialno-ekonomiçeskiye i obşestvennıye nauki*, № 3, http://online-science.ru/userfiles/file/c6bpot7gjdvmuwp1cwbw31zsuc95am92.pdf, indirilme tarihi: 12.06.2017.

Korti, M. (1989) "Veseda o Samizdata i yego Perspektivah v Usloviyah Glasnosti i Perestroyki", Radio Svoboda, 6 Fevralya 1989.

Koyre, A. (1994) *19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe*, çev. İ. Tanju, İstanbul: Belge.

Kurat, A. N. (2014) *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Le Guin, U. K. (2013) *Malafrena*, çev. C. Yardımcı, İstanbul: Metis.

Mayakovskiy, V. V. [1926a] «Sergeyu Yeseninu», http://mayakovsky.velchel.ru/index.php?cnt=8&rhime=st_57, indirilme tarihi: 02.06.2017.

Mayakovskiy, V. V. [1926b] "Sergey Yesenin'e", çev. Y. Salman, http://siir.gen.tr/siir/v/vladimir_mayakovski/sergey_yesenine.htm, indirilme tarihi: 02.06.2017.

Merlet, P. (2015) *SSCB'de Komünist Muhalefet: Troçkistler (1923-1638)*, çev. E. Hikmet, İstanbul: h2o.

Milkova, S. (2009) "Reading Games/Games of Reading: Iurii Trifonov's House on the Embankment and Forms of Play beyond Samizdat", *Poetics Today*, 30(1), 67-88.

Oushakine, S. A. (2001) "The Terrifying Mimicry of Samizdat", *Public Culture*, 13(2), 191-214.

Platonov, A. (2010) *Çevengur*, çev. G. Ç. Kızılırmak, İstanbul: Metis.

Pospielovsky, D. (1978) "From Gosizdat to Samizdat and Tamizdat", *Canadian Slavonic* Papers, 20(1), 44-62.

Riasanovsky, N. V. , M. D. Steinberg (2011) *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze*, çev. F. Dereli, İstanbul: İnkılap.

Rusina, Yu. A. (2015) *Samizdat v SSSR: Tekstı i Sud'bı*, Yekaterinburg: Ural'skiy Federal'ıy Universitet, http://www.rfh.ru/downloads/Books/154193012.pdf, indirilme tarihi: 13.06.2017.

Sorokin, V. G. (2006) *Den' Opriçnika*, Ru-Sorokin [yazarın kendi bloğundan e-book hali], http://limo-now.de/myfavorites/sorokin.html, indirilme tarihi: 24.10.2017.

Trotsky, L. (2016) *1905*, trans. A. Bostock, Chicago: Haymarket.

Voslenskiy, M. (1991) *Nomenklatura – Gospodstvuyuşiy klass Sovetskogo Soyuza*, Moskva: Sovetskaya Rossiya.

Walicki, A. (2013) *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizme*, çev. A. Şenel, İstanbul: İletişim.

Wilde, O. (2013) *Sosyalizm ve İnsan Ruhu*, çev. F. Sevimay, İstanbul: Aylak Adam.

Woodcock, G. (2001) *Anarşizm: Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, çev. A. Türker, İstanbul: Kaos.

Zaslavskaya, O. (2015) "Samizdat as Social Practice and Communication Circuit", *Samizdat: Between Practices and Representations*, ed. V. Parisi, Budapest: Central European University, 87-99.